

**INGLIS HÁM QARAQALPAQ XALIQ JUMBAQLARINIŃ
SALISTIRMALI ANALIZI**

Shaxsanem Joldasbaeva – QMU, Lingvistika (qaraqalpaq tili) qánigeligi magistrantı

G.Allambergenova – QMU, Qaraqalpaq til bilimi (PhD) docenti

Annotaciya: Jumbaqlar - qaraqalpaq xalıq awzeki dóretpeleriniń eń áyyemgi túrleriniń biri esaplanadı. Olar arqalı xalıqtıń jasaw tárizi, tariyxı, tábiyat hám turmısqa degen oyları sáwlelenedi. Jumbaqlar qısqa janr bolıwına qaramastan, insandı tapqırılıqqa, shaqqanlıqqa tárbiyalaydı. Bul maqalada inglis hám qaraqalpaq xalıq awızeki dóretpeleriniń bir bolǵan jumbaqlardıń leksikalıq, semantikalıq hám mádeniy tárepi salıstırılǵan.

Gilt sózler: Folklor, leksika, jumbaq, salıstırmalı analiz, qaraqalpaq fili, inglis tili, mádeniyat.

Bizdi qorshaǵan álemniń mádeniy-tillik kartinasın bayanlaw predmeti sıpatında qaraytuǵın bolsaq, folklorlıq mánilerge folklorist model haqqında óziniń túsiniqleri menen barıwǵa umtıladı, al tilshi ilimpaz sózdiń semantikasın bayanlaw arqalı barıwǵa umtıladı. Folklorlıq dóretpeler folklorist alımlar tárepien izertlengende tiykarınan folklorlıq dóretpeniń túri, janrı, tipologiyası, syujeti, kompoziciyası, baslı qaharmanlarına tiykarǵı dıqqat awdarıladı. Folklor tilshi ilimpazlar tárepien izertlense tiykarǵı dıqqat til birliklerin dizimge alıw máselelerine awdarılıp, tillik qubılıslar teksttiń awızeki poetikalıq kórkem qurılısınan tısqarı da úyreniledi. Folklorist hám tilshi ilimpazlardıń birliktegi izertlewiniń nátiyjesinde folklorlıq dúnyanıń barlıq áhmiyetli elementlerin bayanlaw hám túsindirip beretuǵın nátiyjege erisiwge boladı.

Jumbaqlar xalıq awzeki dóretpeleriniń eń áyyemgi túrleriniń biri esaplanadı. Olar arqalı xalıqtıń jasaw tárizi, tariyxı, tábiyat hám turmısqa degen oyları sáwlelenedi. Jumbaqlar qısqa janr bolıwına qaramastan, insandı tapqırılıqqa tárbiyalaydı.

Qaraqalpaq xalıq jumbaqları eń dáslep kóp tomliqta Á. Alimov tárepien baspaǵa tayarlanǵan [1]. Á. Alimov folklorshı alım sıpatında jumbaqlardı jıynaw menen birge, jumbaqlardı arnawlı izertlegen ilim kandidatu esaplanadı. Ğarezsizlik jıllarında qaraqalpaq folklorlıq dóretpeleri 100 tomliqqa jámlendi hám usı júz tomliqta jumbaqlar 88-100- tomında jaylasqan [2]. Bunday bay folklor arqalı tilimizdiń baylıǵı kórinedi.

Házirgi qaraqalpaq til iliminde salıstırmalı izertlew eń jayıp atır. Túrli lingvistikalıq obyektler tuwısqan hám tuwısqan bolmağan shet tillerine salıstırıp, olardıń uqsaslıq hám ózgeshelik tárepleri kórip shıǵılmaqta. Al jumbaqlardıń bunday salıstırmalı izertlewı házirshe qolǵa alınbaǵan. Ózbek lingvistikasında bolsa S. Xudoyevtıń ózbek hám nemec tilindegi jumbaqlar [3], Sh.Nurmatova ózbek hám qıtay tilindegi jumbaqlardı salıstırmalı túrde izertlegen [4].

Hár bir xalıqtıń folklorlıq dóretleperi mádeniy rawajlanıwınıń bir basqıshı esaplanadı. Inglis hám qaraqalpaq xalıqlarınıń mádeniyatı bir-birinen túpten parq qılsa da, xalıq awızeki dóretpeleri bolǵan jumbaqlar da ayırım uqsas táreplerin tapsaq boladı. Bul xalıqlar jumbaqların leksikalıq, semantikalıq hám mádeniy jaqtan salıstırıw múmkin.

Jumbaqlar tiykarınan birneshe qatarlarǵa jasırılǵan sózdi, juwaptı tabıwdı talap etedi. Inglis hám qaraqalpaq jumbaqlarınan ayırım mısallardı kórip shıǵayıq:

Inglis tilinde: There is a father with twice six
sons: these sons have thirty
daughters a piece, part-colored,
having one-cheek white, and
other black, who never see each other's face,
nor live above twenty four hours [5]. (Year)

Al qaraqalpaq jumbaqlarında usı kórinislar de bar:
On eki shaqalı daraq,
Hár shaqada otız japıraq,
Japıraqtıń bir jaǵı qara, bir jaǵı aq [1:43].(jıl)

Suwdan shıǵıp ah uradı bir janan,
On eki qızı bar pákize janan,
Taǵı da músapir úshewi awǵan [1:44].(jıl)

Bul jumbaqlardı salıstırsaq, eki xalıq jumbaqlarında uqsas táreplerge kózimiz túsedı. Máselen, inglis tilinde "having one cheek white and other black" qatarı qaraqalpaq tilinde "japıraqtıń bir jaǵı qara, bir jaǵı aq" kórinisinde berilgen. Eki jumbaqta da aq-qara(white-black) antonimi qollanılǵan. Jumbaqta jáne bir itibarlı jeri "there is the father with twice six sons" (áke óziniń on eki ulı menen jasaydı), qaraqalpaq tilinde "Suwdan shıǵıp ah uradı bir janan, on eki qızı bar pákize janan" qatarlarında "a father" (áke), "sons" (balalar) hám "bir janan" (ana), "on eki qız" sózleri eki jumbaq juwabın ashıwda gılt wazıypasın atqarǵan. Bul sózler eki xalıq tilinde de

tuwısanlıq atamaları esaplanadı. Qaraqalpaq tilindegi jumbaқта milliylik tárepten orayǵa “ana” qoyılǵan. Al inglis tilinde orayda turıwshı “áke”.

Inglis tilinde: What walks on four feet in the morning, two feet in the afternoon, and three at night [4]. (Human)

Qaraqalpaq tilinde: Azanda tórt ayaqlap, Túste eki ayaqlap, Keshte úsh ayaqlap júredi [1:45]. (adam)

Bul jumbaqlar bir-biriniń awdarması sıyaqlı jaqın. Eki jumbaqtıń da ańlatıp turǵan mazmun bir. Juwabı da birdey: “Adam” (human). Jumbaqlarda adam ómiri bir kún mısasında ashılǵan. Eki jumbaqtıń da ańlatıp turǵan mazmunında da “insan” orayda turıptı.

Inglis tilinde: I have an eye, but cannot see [4]. (Needle)

Qaraqalpaq tilinde: Ózi birew, kózi birew [1:107]. (iyne)

Bul eki jumbaqtıń ayırmashılıǵı inglis tilinde bolımsız formada (cannot) berilgenin de esaplanadı. Inglis tilindegisi awdarmada bılayınsha beriledi " Meniń bir kózim bar, biraq kórmeymen". Awdarmadan kórinip turǵanıday,inglis tili jumbaqları kópshilik jaǵdayda birinshi bet arqalı ańlatılıp, antropomorfizm(adam sıyaqlı sóylew, janlanıw) qubılısı júz bergen. Bul joqarıdaǵı jumbaqlar "bir kóz" átirapında qurılǵan. Ekewiniń de juwabı iyne.

Inglis tilinde: Remove my skin and i won't cry but you might [4]. (onion)

Qaraqalpaq tilinde: Urmay soqpay jılatar [1:90]. (piyaz)

Inglis tilindegi jumbaқ sózbe-sóz awdarmada "Meniń etimdi sıl hám men jılamayman, biraq sen jılaysań" túrinde boladı. Bul eki jumbaқта da piyazdıń jılatıw qásiyeti ayılǵan. Inglis tilinde birinshi bet “men” arqalı súwretlengen bolsa, qaraqalpaq tilinde úshinshi bet, jılawǵa tásir etiwshi predmet sıpatında berilgen.

Inglis tilinde: What has cities but no houses, forests but no trees, and water no fish [4]. (Map)

Qaraqalpaq tilinde: Dáryyası bar da suwı joq, Sháhári bar da eli joq, Eger barıp sorasań, Jasıratuǵın sırı joq [6:22]. (Karta)

Bul jumbaqlar da bir-birine júda uqsas. Inglis tilindegi jumbaqtıń sózbe-sóz awdarmasına qarasaq: "Neniń qalası bar, úyi joq, Tóǵayı bar, teregi joq, suwı bar da,

balığı joq". Qaraqalpaq tilindegi jumbaq penen derlik birdey strukturada "bar-joq" nárseler átirapında dúzilgen. Sóz tańlawı biraz parq qılsa da, ańlatqan mazmun birdey.

Inglis tilinde: I have no feet, no hands, no wings, but i climb to the sky [4].
(Smoke)

Qaraqalpaq tilinde: Ayağı joq qashadı,
Qanatı joq ushadı[1:159]. (Tútin)

Inglis tilinde jumbaq "Ayağım joq, qolım joq, qanatım joq, biraq aspanğa órmeleymen" dep awdarmada berilse, qaraqalpaq tilindegi jumbaqqa uqsas keledi. Biraq qaraqalpaq tilinde berilgen jumbaq ritmli, yadlawğa ańsat,inglis tilinde berilgeni de qısqa gáp formasında berilgen.

Inglis hám qaraqalpaq xalıq jumbaqları eki xalıqtıń milliy ruwxın, mádeniyatın bayanlaydı. Eki xalıqtıń da folklorında jumbaqlar ajıralmas orın tutadı. Bul xalıqlar jumbaqlarınıń salıstırmalı úyreniw til imkaniyatların jáne de keńeytiwge úles qosadı. Sebebi xalıq awzeki dóretpelerin bunday salıstırmalı úyreniw eki sóz baylıgın qanshelli bay ekenin kórsetiw menen birlikte, mádebiyatı arasındağı ayırmashılıqlardı da ashıp kórsetedi.

Paydalanılğan ádebiyatlar:

1. Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық. III том. -Нөкис: Қарақалпақстан, 1978.- 207 б
2. Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық. (100 томлық). 88-100 том. – Нөкис: Илим, 2015. – 544 б
3. Xudoyev. S. O'zbek va nemec xaliq topishmoqlari tipologiyasi. Filol.fan.dok.(Phd) disseetaciyasi avtoreferat. -Buxoro: BuxDU, 2025. -22 b.
4. Nurmatova. Sh. O'zbek va xitoy folklor namunalarining qiyosiy tadqiqi (ertak, maqol va topishmoq janrlari misolida). Filol.fan.dok.(Phd) dissertaciyasi avtoreferati. -Toshkent, 2024. -24 b.
5. St Brelade's College. English riddles – Test your English vocabulary with these fun riddles. – St Brelade's College, Jersey. – URL: <https://stbreladescollege.co.uk/english-school/english-resources/english-riddles/>.
6. Қарақалпақ халық жумбақлары. -Нөкис: Қарақалпақстан, 1998. 28 б.